

LUCHTKASTELEN

Over de afgrond die ons bindt

Januari 2018

I. Een niet-zo-goede-boodschap

Achter de inhoud en gedachtegang van dit essay gaat een filosofische overtuiging schuil die zich in drie woorden laat samenvatten: niets draagt ons. Wat preciezer geformuleerd: alles wat mensen als fundament(eel) beschouwen, ontleent die status en/of functie aan menselijke inspanning en is ons eigen maaksel of bedenksel. Mensen dragen in gezamenlijkheid zichzelf. Houden ze daarmee op, dan blijkt Prediker gelijk te hebben: alles is 'lucht en leegte'. Het heilige boek waarin deze niet-zo-goede-boodschap na enig debat een plek kreeg, staat vooral vol met alles wat mensen boven die afgrondelijke 'lucht en leegte' hoog plegen te houden: regels, wetten, inzichten, verhalen en verbeelding. Dat alles is fundamenteel voor iedere samenleving, maar ook en onontkoombaar betrekkelijk en vergankelijk.

In dit essay zal ik de niet-zo-goede-boodschap -dat niets ons draagt en alles welbeschouwd 'lucht en leegte' is- waarderen als een mogelijke bron van herkenning en verbinding. Mensen strijden met elkaar over uitgangspunten, grondslagen en fundamenten, maar over de afgrond van 'lucht en leegte' valt weinig te bakkeleien. Het besef ervan leidt eerder tot huiver, verwondering of verbijstering. De mens die, noodgedwongen of nieuwsgierig, over de rand van het 'iets' in het 'niets' kijkt, weet zich voor een ogenblik geen raad. Hij of zij voelt zich ontmaskerd, onworteld en sprakeloos. De afgrond biedt geen grond om wie dan ook uit te stoten of te veroordelen en evenmin enig houvast om wat dan ook met veel bombarie of poeha te poneren of te beweren. Als er al zoiets als heilige grond bestaat -een plek waar een mens weinig anders kan, dan eerbiedig zijn schoenen uittrekken- dan is het wat mij betreft deze afgrond. Zij is in ons bestaan nooit ver weg en dient zich -helaas en gelukkig- meer dan eens op vrijwel ieders levenspad aan. We schrijven of zeggen dan: 'Hier zijn geen woorden voor.' Daarmee spreken we een diepe waarheid uit die we zelden langer dan een korte tijd weten uit te houden. Slechts een ogenblik verbindt de afgrond ons als

sprakeloze wezens die de levensadem ontnomen is. Maar voor we het weten hebben onze levenslustige longen zich al weer volgezogen en wordt de 'lucht en leegte' bedekt met namen en woorden, verbeeldingen en verhalen, onderzoekingen en fantasieën. Op basis daarvan delen we lief en leed met gelijkgestemden en vechten we andersgezinden de tent of zelfs het land uit. Niets nieuws onder de zon, schreef (ook al) Prediker. Maar de intensiteit en omvang van de huidige polarisatie lijkt zorgwekkend. Zou het helpen om mensen iets meer besef bij te brengen van de afgrondelijke 'lucht en leegte' waarin of waarboven al het menselijke gedoe plaatsvindt? Dat is de hoop achter dit essay.

*

Drie luttele woorden met grote impact: niets draagt ons. Deze niet-zo-goede boodschap reikt veel verder dan het Godsgeloof. Hoewel we voortdurend ideeën en voorstellingen ontwikkelen en hoog houden over de waarde, de aard en de betekenis van ons bestaan, beschikken we niet over een onbetwifelbare grondslag waarop we deze ideeën en voorstellingen kunnen verzamelen en uitbouwen tot een stevig, min of meer rotsvast, wereldbeeld. Onze ideeën en voorstellingen aangaande het leven en de werkelijkheid, hangen in de lucht. We leven, denken, geloven, beoordelen, voeren oorlog en hebben lief vanuit zelfgebouwde *luchtkastelen*. Daarmee is de titel van dit essay geïntroduceerd. Een luchtkasteel is volgens het woordenboek 'een mooie maar irreële toekomstverwachting', maar ook 'een hersenspinsel' en 'een illusie'. In dit essay versta ik onder 'luchtkasteel': een bonte verzameling overtuigingen, ideeën, regels, normen, waarden, gewoontes, gedragingen, verhalen, gezichtsuitdrukkingen, plaatjes, toonladders etc. waarmee mensen in gezamenlijkheid hun werkelijkheidsbeleving ordenen en betekenis geven. Ik noem zo'n bonte verzameling een lucht-kasteel omdat ze enerzijds -als een kasteel- bescherming biedt tegen dreigende chaos, eenzaamheid en onzekerheid, maar anderzijds geen

onbetwifelbaar fundament heeft en dus als het ware in de lucht hangt.

Heel erg schokkend of nieuw is het bovenstaande niet. We lijken er in de afgelopen eeuwen zelfs opvallend snel aan gewend geraakt te zijn dat de Waarheid-met-hoofdletter niet bestaat of tenminste onbekend is en dus bij niemand in pacht. Maar ik houd het voor mogelijk dat er soms net iets te snel en te weinig doordacht over deze niet-zo-goede-boodschap wordt heen geleefd. Dringen de consequenties wel tot ons door? Een luchtkasteel hangt in de lucht! Wie vanuit het schietgat naar beneden kijkt, tuurt in een afgrond. En wie vanuit dezelfde opening de omgeving verkent, ontdekt alleen maar andere luchtkastelen. De één groot, de ander klein. Sommigen fonkelnieuw, anderen dringend aan renovatie toe of in deplorabele staat. Maar allemaal zonder absoluut fundament en als het ware zwevend in de onbevattelijke 'lucht en leegte'. Nou en? Wat maakt het uit? Ze 'werken' toch? Ze bieden mensen verbinding, bescherming en geruststelling! Zo is het, maar toch...

We verstaan als mensen de kunst om tamelijk rustig door te leven, terwijl we weet (kunnen) hebben van de onrustbarende afgrond onder al onze vanzelfsprekendheden. Dat lukt ons in de regel vooral door er niet te lang bij stil te staan. Nadat we over de afgrond hebben nagedacht, gesproken of gelezen, stampen we in de regel weer welgemoed en onverstoord verder door onze zelfgebouwde 'porseleinkast'. Alsof er geen enkele reden bestaat om aan de pretenties, die we met onze (ver-)bouwsels hoog houden, te twijfelen. Mensen doen in de regel *alsof* hun ideeën en voorstellingen aangaande de werkelijkheid op harde 'feitenrots' gebouwd zijn. Of tenminste op stevig 'vermoedenzand'.

*

De meeste mensen kijken tijdens hun leven meer dan eens -en niet zelden langer dan ze lief is- in de afgrond. Soms uit nieuwsgierigheid, vaker tegen wil en dank. Deze momenten kunnen overweldigend zijn, maar zeker ook beangstigend. Het

blijkt dan ook niet makkelijk of aantrekkelijk om deze afgrond-ervaringen lang vast te houden. Het leven lijkt ons dringend uit te nodigen om zo snel mogelijk weer *alsof* te doen. Leef, denk, voer oorlog en heb lief, *alsof* er een fundament is. Besta, *alsof* onze luchtkastelen op stevige bodem gebouwd staan.

Degenen onder ons die vanwege hun karakter, gesteldheid of levenservaring wat langer bij de afgrond (moeten) verwijlen, worden ziek of uniek genoemd, gestoord of heilig. Ze krijgen in de *doe maar alsof* - samenleving een bijzonder plekje toegewezen als geesteszieke of excentrieke/artistische soortgenoten.

In mijn werk als geestelijk verzorger in een TBS-kliniek spreek ik dagelijks mensen die bovengemiddeld vaak in de afgrond hebben gekeken. Ze zijn naar aanleiding van een ernstige misdaad ontoerekeningsvatbaar verklaard en keren meestal pas na vele jaren behandeling met veel moeite terug in de vrije samenleving. Omdat de gedachtegang van dit essay niet los staat van mijn ervaringen in de TBS is een korte schets wellicht helpend.

Geen enkel Nederlands systeem van staatswege presenteert zich zo onbeschaamd dubieus: Ter Beschikking Stelling. Van medeburgers wel te verstaan! Wie tot TBS veroordeeld wordt levert vrijwel alle autonomie in. Zelfs het verlangen om dood te zijn of de consistente weigering om mee te werken aan de opgelegde behandeling, blijven niet gevrijwaard van dwingend ingrijpen. Levenslange vrijheidsontneming en dwangmedicatie zijn reële opties binnen de TBS.

Ik spreek zo'n dertig uur per week met mensen die tot TBS-met-dwang veroordeeld zijn. 'Dat lijkt me heel zwaar', krijg ik vaak te horen. Achter dat vermoeden schuilt het plaatje dat een buitenstaander van de gemiddelde TBS-patiënt heeft. Ontkennen dat mijn werk weleens uitputtend is, doe ik niet, maar de reden daarvan is minder spectaculair dan gedacht.

In mijn werk probeer ik bruggetjes te slaan naar de min of meer geïsoleerde eilandjes die mijn gesprekspartners in de loop van hun leven zijn geworden. Mijn goedbedoelde pogingen worden

echter niet zomaar gewaardeerd. Veel TBS-patiënten vrezen op grond van pijnlijke levenservaring dat de bemoeienis en nabijheid van anderen hun stress eerder zal verhogen dan verlagen. Ze zijn -zoals mijn psychotherapeutische collega's dat formuleren- 'slecht of onveilig gehecht'. Je kunt het ook anders zeggen: de meeste TBS-patiënten konden in hun vroege leven, door aanleg en/of omstandigheden, te weinig profiteren van de voordelen die een geruststellende verbondenheid met medemensen biedt. Ze zijn het bij gebrek aan existentiële verbondenheid, moederziel alleen gaan uitvogelen. Zo werden ze 'vreemde vogels' die een zeker (in specifieke situaties zelfs groot) gevaar voor hun medemensen vormen.

Ik ben er tijdens mijn werkjaren van doordrongen geraakt hoe belangrijk een zekere mate van 'existentiële verbondenheid' voor mensen is. Ze is echter bepaald geen vanzelfsprekendheid. De vaardigheden die je nodig hebt om dit soort verbindingen aan te gaan en te onderhouden zijn kwetsbaar. Je kunt ze als mens, door aanleg of omstandigheden, matig ontwikkelen en zelfs afleren.

De tijd waarin we leven wordt door velen beleefd als een mondiale periode van onzekerheid en verwarring. Het lijkt steeds minder eenvoudig om existentieel verbonden te raken met anderen. Voor veel mensen is het een hele opgave om een stabiele identiteit op te bouwen en het gevoel te krijgen ergens bij te horen. Steeds vaker denk ik de menselijke problematiek van TBS-patiënten terug te zien in de vrije samenleving. Gaandeweg ben ik gaan beseffen dat de kliniek waarin ik werk geen *andere* wereld is, maar een *uitvergroete*. In de TBS ligt de mens onder een vergrootglas.

Mensen hebben elkaar nodig. Niet alleen relationeel en maatschappelijk maar ook en in de eerste plaats existentieel. Het leven is voor een 'mens alleen' teveel van het goede en het kwade. Een TBS-behandeling is daarom *ook* en misschien wel vooral de kunst van het existentiële verbinden. Zorgen dat een mens weer meer gaat profiteren van de geruststellende aanwezigheid van anderen. En waar is die geruststellende aanwezigheid te vinden?